

DESET LET NAŠE LJUDSKE DRŽAVE*

Boris Zihlerl

Bilo je pred desetimi leti, v tretjem letu Osvobodilne vojne, ko so se v starodavnem bosenskem mestu Jajcu zbrali predstavniki borečega se jugoslovanskega ljudstva, da bi sprejeli vrsto zgodovinskih sklepov, ki so pomenili veliko prelomnico v razvoju našega boja proti tujim fašističnim okupatorjem in njihovim domačim hlapcem. Ti sklepi so pomenili rojstvo nove Jugoslavije kot državne skupnosti enakopravnih narodov, zgrajene na demokratičnem federativnem načelu.

Dotedanje politično predstavništvo osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, Antifašistično veče narodne osvoboditve Jugoslavije, se je tedaj konstituiralo v vrhovno zakonodajno in izvršno telo Jugoslavije, hkrati pa so ljudski zastopniki ob tej priliki odrekli izdajniški begunski vladi vsako pravico, da bi kjer koli in pred komur koli zastopala narode Jugoslavije.

Vsi ti zgodovinski sklepi so bili utemeljeni zategadelj, ker je za njihovo praktično ostvaritev jamčilo mogočno in čedalje enotnejše ljudsko osvobodilno gibanje, ki je zajelo vse jugoslovanske narode in dežele, in ki se je prav v drugi polovici leta 1945 pred vsem svetom ter na najprepričljivejši način razodelo kot edini resni politični in vojaški činitelj v tem delu zaslužnjene Evrope. To gibanje in predvsem njegova, v ognju petih sovražnih ofenziv prekaljena oborožena sila, Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije, sta si v tistem času pridobila priznanje vseh svobodoljubnih ljudi na svetu.

Kar so okupatorji in njihovi hlapci skušali z razkosavanjem jugoslovanske zemlje in z bratomornimi pokolji za vekomaj ločiti, so krepko strnili jugoslovanski komunisti, politična avantgarda delavskega razreda, ki je po vsem svojem družbenem bistvu globoko nasproten sleherni netitvi nacionalnega sovraštva in razdora. Ta enotnost borečega se jugoslovanskega ljudstva je takisto prekrizala vse kom-

* Govor na slavnostni akademiji, dne 28. novembra 1955., posvečeni deseti obletnici Drugega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu.

binacije tistih državnikov in diplomatov iz antihitlerjevske koalicije, ki so menili, da bi gospostvu velesil nad majhnimi narodi v prid nemara kazalo ovekovečiti razkosanje Jugoslavije v letu 1941, to zemljo razdeliti na vplivna področja in njene vse preveč svobodoljubne narode iznova vklenili v jarem polkolonialne odvisnosti.

Sklepi, ki so bili 29. novembra 1945 sprejeti na Drugem zasedanju Antifašističnega veča narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu, so bili jasen in vsem razumljiv izraz volje našega ljudstva, da si hoče v bodoče samo pisati svojo sodbo in da svoje usode noče podrežati sebičnim računom samozvanih jerobov in pokroviteljev. Duh, ki preveva te sklepe, je duh vse naše kasnejše notranje in vnanje politike, je duh boja za svobodo in neodvisnost, za enakopravnost narodov, za neoviran razvoj vseh ustvarjalnih sil ljudstva, ki se je opredelilo za nove, višje oblike družbenega sožitja, za socializem. Ti sklepi so bili mogočna vzpodbuda novim in novim množicam ljudstva, ki so se zgrinjale v vrstah osvobodilnega gibanja, čigar udarna moč je rastla toliko bolj, kolikor bližji so bili zadnji, odločilni boji za osvoboditev vse jugoslovanske zemlje. Ti sklepi so bili izhodišče vseh nadaljnjih političnih preobrazb, ki so se izvršile v naši domovini do konca vojne in ob koncu vojne, preobrazb, ki jih je dve leti po zgodovinskem zasedanju v Jajcu kronala proglasitev Jugoslavije za federativno ljudsko republiko.

V teh dveh letih, od novembra 1943 do novembra 1945, so bili na vsem ozemlju Jugoslavije ostvarjeni glavni družbeno-politični pogoji, ki so neogibno potrebni za prehod k socialistični graditvi. Iz buržoazne države, kar je bila pred vojno, je Jugoslavija postala država delovnega ljudstva, čigar stvarni osvoboditvi naj služi. Stvarna osvoboditev delovnega ljudstva pa je istovetna z ukinitvijo slehernega izkoriščanja človeka po človeku, z zmagovito dograditvijo socializma. Neizprosna logika osvobodilnega in zmagovitega boja naših ljudskih množic ni ustvarila le političnih pogojev za socialistično graditev, marveč tudi prva pomembna ekonomska oporišča take graditve pri nas.

Že konec leta 1944 je bilo s sklepom prezidija Antifašističnega veča narodne osvoboditve Jugoslavije razlaščno imetje vseh tistih, ki so kot poborniki političnega in gospodarskega sodelovanja s tujimi okupatorji zavestno podpirali vojaške napore nemško-italijanske fašistične koalicije. Ker je to praktično veljalo predvsem za ljudi iz vrst naše predvojne veleburžoazije, ki je praviloma sodelovala z okupatorji, so bili z ostvaritvijo tega sklepa postavljeni trdni temelji socialističnemu sektorju v narodnem gospodarstvu Jugoslavije. Buržoazna reakcija je že tedaj izgubila svoje glavne gospodarske postajanke, kar

jo je močno ohromilo v njeni borbi proti zmagoviti ljudski revoluciji, ki je tudi v družbenoekonomskem pogledu pričela zavzemati položaj za položajem.

Z agrarno reformo iz leta 1945 so bili uničeni vsi preostanki fevdalizma na naših tleh ter izpodrezane korenine posvetni in cerkveni zemljiški veleposesti, katere predstavniki so v stari Jugoslaviji botrovali vsaki protiljudski zaroti vladajoče buržoazne reakcije. Agrarna reforma iz leta 1945 je leta 1955 našla svoje dopolnilo v izrazito socialističnem zakonu o maksimalnem obsegu zasebne zemljiške posesti, ki je občutno zavrl rast kapitalističnih elementov na vasi in okreplil položaj delovnega kmeta. Z nacionalizacijo vseh rudnih bogastev, zlasti pa z dvema zaporednima nacionalizacijama zasebnih gospodarskih podjetij v letih 1946 in 1948, so postala občeljudska imovina vsa zasebna industrijska podjetja, banke, zavarovalne družbe, ves kopneni, zračni, pomorski in rečni promet, tiskarne, kinematografi, bolnišnice itd.

Z ostvaritvijo tako daljnosežnih političnih in ekonomskih ukrepov socializma kajpak še nismo zgradili, storili pa smo vse, kar je predpogoj njegove graditve. Oprti na spoznanje objektivnih družbenoekonomskih zakonov, ki jih je odkril nesmrtni Marx, smo v glavnih črtah že tedaj zarisali smer socialistične graditve pri nas. Vsakomur, ki se je zavestno lotil te velike graditve, je bilo že izpočetka jasno, da socializem ni mogoč brez visoko razvitih proizvajalnih sil, brez smotrnega, sodobni razvojni stopnji prirodoslovnih in tehničnih ved ustrezajočega izkoriščanja naravnih bogastev. Samo na tej podlagi je moči dvigati materialno blagostanje in občo kulturno raven delovnih ljudi, preobraziti vse odnose v družbi, oblikovati zavest socialističnega človeka. Od uspešne graditve tako imenovanih ključnih objektov, katerih vsak rešuje cele komplekse gospodarskih vprašanj, je odvisna tudi preobrazba drobnoprodajalskih in drobnoposestniških odnosov na podeželju, tistih odnosov, ki obsojajo delovnega kmeta na večno zaostajanje za drugimi družbenimi plastmi. Prednosti socialističnega združništva je moči dokazati kmetu samo z otipljivimi primeri, se pravi tedaj, če je to združništvo zasnovano na napredni kmetijski tehniki, ki jo ustvarja industrija. Predvsem pa je treba dandanes računati s pomenom, ki ga imata industrializacija in elektrifikacija za svobodo in neodvisnost vsake, še toliko bolj pa mlade socialistične države. Njen mednarodni ugled in veljava sta v veliki meri odvisna od materialne in moralne usposobljenosti njenih oboroženih sil, od njihove sposobnosti, da uspešno branijo revolucionarne pridobitve svoje domovine.

Vse težke preizkušnje, ki nam jih je bilo prestat, brž ko smo se lotili socialistične graditve v svoji osvobojeni domovini, so v polni meri potrdile pravilnost take usmerjenosti.

Prav naša odločna usmerjenost v svobodno življenje socialističnih ljudi, ki hočejo biti enakopravni graditelji novega sveta in v ta namen razvijati vse svoje ustvarjalne sile, je bila v popolnem navzkrižju z nameni, ki jih je imel Stalin z našim ljudstvom, z njegovim osvobodilnim bojem in z revolucionarnimi pridobitvami tega boja. To navzkrižje se je nujno razraslo v spopad, ki je prizadel vse plati našega družbenega življenja in ki je zgodovinskega pomena za ves naš nadaljnji razvoj. V tem spopadu so se rodila nova spoznanja in ta spoznanja so terjala teoretične in praktične zaključke, katerih pomen se ni mogel zaustaviti na naših mejah, marveč so postali pomembni za vse mednarodno delavsko gibanje, za socializem na sploh. Naša kritika stalinizma, njegove teorije in prakse v notranji in vnanji politiki, je morala in mogla biti jasna, globoka in vsestranska, ker so to pot kot kritiki nastopili ljudje, ki so pravkar sami zmagovito dobojevali odločilno bitko s pristaši preživelih družbenih odnosov in ki so si zgraditev novih, socialističnih družbenih odnosov postavili kot svoj naslednji revolucionarni smoter.

Lenin je ob neki priliki omenil, da sovjeti pravzaprav še niso organi upravljanja po delovnem ljudstvu, marveč zgolj organi upravljanja v korist delovnega ljudstva, in da birokratizem ne bo prej dokončno premagan, preden ne bo vse prebivalstvo sodelovalo v upravljanju. Danes je povsem jasno, da se organi upravljanja v korist delovnega ljudstva, kolikor se ne razvijajo v organe upravljanja po delovnem ljudstvu, se pravi, v organe ljudskega samoupravljanja, prej ali slej, toda neogibno izprevržejo v organe upravljanja nad delovnim ljudstvom in tudi proti njegovim koristim, skratka, v vladavino birokracije, ki lahko postane usodna za socialistično revolucijo in za njene pridobitve.

To dognanje nam je narekovalo praktične ukrepe, ki jim je namen poglobljanje in razširjanje naše socialistične demokracije, in ki naj bi našo revolucijo ter njene pridobitve obvarovali pred birokratskim izmaličenjem. Prav v tem smislu se je v zadnjih dveh, treh letih pričela vse izraziteje razvijati naša ljudska država.

Kot prvi in najbistvenejši pogoj resnične socialistične demokracije smo spoznali in ostvarili upravljanje naših tovarn in podjetij po proizvajalcih samih. Da ustrezeni zakon, ki smo ga sprejeli leta 1950, ne bi ostal mrtva črka na papirju, se je bilo treba v naši gospodarski praksi in teoriji spoprijeti z vsemi tistimi pojavi, ki zavirajo ustvar-

jalni polet neposrednih proizvajalcev ter praktično onemogočajo njihovo sodelovanje in odločanje o vprašanjih, zadevajočih podjetje in njegov delovni kolektiv. Treba je bilo obračunati s togim, administrativnim, birokratskim planiranjem do vseh podrobnosti, s planiranjem, ki naprej izključuje sleherno pobudo od spodaj, in se omejiti na tako imenovane osnovne proporce, na osnovna sorazmerja družbenih načrtov, ki v svojem okviru omogočajo največjo pobudo od spodaj, iz vrst neposrednih proizvajalcev. Treba je bilo zavreči državno-kapitalistično pojmovanje odnosa med potrebnim in presežnim delom, po katerem država, se pravi, vladajoča birokracija, edina razpolaga z vsemi plodovi, ki jih neposredni proizvajalec ustvarja preko svojih osnovnih življenjskih potreb, se pravi, z njegovim presežnim delom. Po tem pojmovanju država edina lahko razmešča, razporeja in preliva plodove presežnega dela, ki so si jih poprej prilaščali pripadniki izkoriščevalskih razredov. Omogočiti je bilo treba neposrednim proizvajalcem, da po svojih izvoljenih predstavnikih v delavskih svetih pretresajo družbene načrte o prelivanju presežnega dela in soodločajo o tem, kako bodo njegovi plodovi razdeljeni in razmeščeni. Samo pod temi pogoji je upravljanje naših tovarn in podjetij po proizvajalcih samih dobilo svoj smisel in pomen. Samo na ta način upravljanje naših tovarn in podjetij po proizvajalcih samih lahko postane visoka šola socialistične demokracije. Samo tako se delavski razred lahko do kraja uveljavi kot vodilni razred v naši družbi, kot prvi vir in glavni nosilec njenega demokratičnega razvoja.

Zgodovina nas uči, da so bila vsa velika ljudska gibanja v svojem bistvu boji neposrednih proizvajalcev za pravico, da sami odločajo o plodovih svojega presežnega dela. Za to pravico so se puntarski kmetje dvignili proti posvetnemu in cerkvenemu plemstvu. To pravico so zahtevali zase drobnoproizvajalski srednji sloji v klasičnih buržoaznih revolucijah. Boj izkoriščenih za presežni proizvod njihovega dela, boj med posameznimi plastmi izkoriščevalcev za večji delež na presežnem proizvodu, ki ga ustvarja delovno ljudstvo, ta boj je bil v zgodovini razredne družbe osnovno gibalno politično-ideoloških navzkrižij in oboroženih spopadov med ljudmi. Šele v socialistični državi, ki je z nacionalizacijo kapitalističnih gospodarskih podjetij postavila pretenzije zadnjega izkoriščevalskega razreda na presežni proizvod delovnih ljudi izven zakona, šele v socialistični državi, v kateri se je ljudstvo uspešno uprlo birokratskemu maličenju njenega družbenega bistva, šele v taki državi je prvokrat mogoča zares demokratična razprava med neposrednimi proizvajalci samimi o presežnem proizvodu njihovega dela.

Za takšno razpravljanje niso potrebne nobene tradicionalne stranke. V taki razpravi ne more biti govora o uveljavljanju posebnih predpravil te ali druge družbene plasti na račun in v škodo druge plasti, kar je zmerom bilo pravilo v političnih bojih med pripadniki izkoriščevalskih razredov samimi in v bojih teh razredov proti izkoriščanim množicam. Razpravljanje med neposrednimi proizvajalci je razpravljanje med enakimi, med tistimi, ki jih je množično porajalo in jih poraja sodobno podružbljeno delo. Med njimi ni in ne more biti takih bistvenih nasprotij, iz kakršnih so v preteklosti rastle strankarske razprtije in boji. Tu ne gre za presežni proizvod, ki ga je nekdo sam samcat ustvaril in ki je dokaj jasno opredeljen in odmerjen. Tu gre za presežni proizvod, za nove materialne vrednote, ki jih je ustvaril delovni kolektiv v skupnem proizvajalnem procesu, kakršnega nujno terjajo pridobitve sodobne tehnike in z njimi povezana organizacija dela. Tu gre za skupno razpravo o skupnih stvareh in v skupnem interesu. Samo v taki razpravi se lahko skladno razvijata družba in osebnost, delovno občestvo in njegov posamezni pripadnik. Posameznik velja le toliko, kolikor globlje zna doumeti interese delovnega občestva v celoti ter jih dosledno zastopati in braniti. Za njegovo družbeno veljavo so potemtakem odločilnega pomena samo njegove dejanske osebne vrline in sposobnosti, ne pa naklonjenost in podpora, ki mu ju iz kakršnega koli razloga izkazuje ta ali oni privilegirani družbeni krog. Demokratično razpravljanje med delovnimi ljudmi, ki nimajo navade molčati o tistem, o čemer so prepričani, da ni prav, je mogočno sredstvo v boju proti stremuštvu, protekcionizmu, podkupljivosti in drugim naglavnim grehom, ki nam jih je v dediščino zapustila naša suženjska preteklost.

Ko o vsem tem govorim, ne mislim na neko že splošno doseženo stopnjo v razvoju naše družbene stvarnosti, ne mislim oboževati tistega, kar je še daleč ob božanskega. Reči hočem samo to, da upravljanje naših tovarn in podjetij po proizvajalcih samih predstavlja najpomembnejši zarodek zares novih, socialističnih družbenih odnosov pri nas, kar lahko preverimo z dejstvi iz komaj triletne zgodovine takega upravljanja.

Naši delovni kolektivi so že dandanes glavna oporišča za uspešno izvajanje ukrepov občedržavnega pomena, ki so neogibno potrebni, da bi se naša socialistična skupnost lahko nemoteno razvijala in napredovala kot celota in v vseh svojih organskih sestavinah. Hkrati je naš delavski razred s svojimi zastopstvi v okrajnih in v mestnih zborih proizvajalcev že danes postal odločilni činitelj v razvijanju organov lokalnega samoupravljanja, v nastajanju naših socialističnih

veleobčin, naših komun. Kraji z visoko zavednimi delovnimi kolektivi se danes že lahko ponašajo z vrsto gospodarskih, kulturnih in obče-prosvetnih pridobitev, ki dvigajo obče tvarno in duhovno blagostanje prebivalstva. Delovni ljudje, ki pri nas upravljajo tovarne in podjetja, soodločajo o razmestitvi in razdelitvi plodov preseženega dela, ti delovni ljudje so postali kolektivni meceni naše znanosti in umetnosti. Tu ne gre za tisto posredno mecenstvo, preko državnih dotacij in subvencij, ki jim je takisto vir presežno delo v tovarnah in na poljih. Tu gre za neposredno mecenstvo posameznih podjetij in tovarn posameznim znanstvenim, umetniškim, prosvetnim, socialnim in zdravstvenim ustanovam.

To so dejstva in ta dejstva zgovorno pričajo, da je naše delovno ljudstvo v našem narodnem življenju pričelo uresničevati tisto kulturno poslanstvo, ki mu ga je po pravici pripisoval Ivan Cankar. S tem v zvezi bi ponovil, kar sem nekoč, ob podobni priliki, že dejal, o čemer pa mislim, da je vredno še enkrat govoriti. Gre za vprašanje, kakšna naj naša kulturno-prosvetna politika bo spričo teh globoko progresivnih naporov delovnih množic, ki ustvarjajo materialne pogoje sleherne višje kulturne dejavnosti, kakšne moralne obveznosti vse to nalaga našemu kulturnemu delavcu v ožjem smislu, našim ustvarjalcem tako imenovanih duhovnih dobrin?

Nenehno dviganje kulturne ravni delovnega ljudstva je neločljivo povezano z uveljavljanjem tega ljudstva kot dejanskega nosilca vse oblasti v socialistični državi. Prav tu se socialistična graditev razodeva kot izrecno kulturna graditev, kot oblikovanje novega človeka v praktičnem boju za nove odnose med ljudmi. To tem bolj velja, ker se neprestano širijo področja upravljanja po neposrednih proizvajalcih samih. Od delavskih svetov, ki so jih delovni kolektivi pričeli voliti pred tremi leti, smo prišli do okrajnih in mestnih zborov proizvajalcev, v novembru 1953 pa so naši delovni ljudje volili svoje predstavnike v republiške zbore proizvajalcev in v zvezni zbor proizvajalcev.

Že danes je povsem jasno, da nas razvoj, ki ga označujeta vse večja vloga in pomen neposrednih proizvajalcev v vsem našem družbenem življenju, vodi prav v tisto stanje, ki ga Lenin označuje kot dokončno zmago nad birokratičnimi težnjami v socialistični državi, v čas, ko se bo pri nas upravljanje v korist delovnega ljudstva do kraja izpremenilo v upravljanje vseh družbenih zadev po delovnem ljudstvu samem, po neposrednih proizvajalcih.

Uspešno reševanje javnih zadev, ki daleč presegajo okvire socialno-ekonomskih nalog v posameznih obratih in industrijskih panogah,

zahteva neprestano dviganje kulturne ravni delavca in delovnega kmeta, vztrajno podiranje vseh tistih ovir, ki jih je kapitalizem postavjal kulturnemu dvigu delovnih množic. Socialistični demokratizem se mora izražati v taki prosvetni politiki, ki praktično in ne le načelno odpira vrata višjih učnih zavodov mladini iz vrst delovnega ljudstva. Socialistični demokratizem se mora razodevati v tesni povezanosti kulturno-prosvetnih ustanov in posameznih kulturno-prosvetnih delavcev z nalogami kulturnega dviganja širokih množic, v njihovem praktičnem sodelovanju z delavskimi in vobče ljudsko-prosvetnimi društvi in organizacijami. Naša kritika dobi lahko neki globlji smisel le v načelnem in tehtnem obravnavanju posameznih pojavov v našem kulturnem življenju, v prizadevnem pospeševanju in priznavanju vsega, kar je tega zares vredno, ter v načelnem odklanjanju vseh pojavov, pri katerih ne gre za dviganje obče kulturne ravni našega človeka, marveč za očitno računanje s cenenim vnanjim učinkom, za prilagajanje okusom zaostalih, časih pa kratkomalo za izražanje nastrojenj, ki jih poraja brezizhodni položaj tako imenovanih bivših ljudi. V mislih imam zlasti vse tiste poizkuse v naši umetnosti, ki so zanj ponizevalni ter žalijo dostojanstvo našega človeka, in ki jih ne bi mogel imenovati drugače kakor neizvirno, opičje posnemanje sodobne buržoazne dekadence v zahodnih deželah. Vse to pomeni beg od resničnosti v izumetničenost, potvorbo in laž.

Naša resničnost pa je ta, da je delovni človek naših mest in vasi v vseh teh letih, ki nas ločijo od zgodovinskega zasedanja v Jajcu, v letih velikih preizkušenj in nezaslišanih naporov, dokazal moralno trdnost in veličino, ki je zbudila občudovanje vsega svobodoljubnega sveta. Ves ta čas, vse do najnovejših dogodkov v zvezi s Trstom, so se tisti, ki so navajeni mešetariti z zemljo in usodo majhnih narodov, lahko večkrat prepričali, da je ta človek ustvaril drugačno Jugoslavijo, kakor pa je bila tista, s katero so imeli opraviti pred drugo svetovno vojno.

Vsak, ki bi danes v svoji politiki nasproti Jugoslaviji računal na nasprotja med posameznimi jugoslovanskimi narodi, bi se močno uračunal. Bratstvo in enotnost teh narodov, ki sta se izkovala v Osvoobodilni vojni in na katera so se že pred desetimi leti opirali vsi daljnosežni sklepi zasedanja v Jajcu, je danes trdnejše kakor kdaj koli prej. Utrdila ga je in ga nenehno utrjuje titovska politika nacionalne enakopravnosti v procesu socialistične graditve, ki zanesljivo briše zgodovinsko nastale stvarne razlike in stvarno neenakost med jugoslovanskimi narodi.

Prav tako bi se uračunal vsak, ki bi v svoji politiki nasproti Jugoslaviji računal na notranjo družbeno-politično reakcijo in na njen vpliv v množicah. Reakcija, naj bo že katere koli baže, je za delovne množice Jugoslavije, ki vztrajno premagujejo vse stiske in napore socialistične graditve, istovetna s težnjo za starimi in zavrženimi odnosi, za socialnim izkoriščanjem, nacionalnim zatiranjem in kolonialno odvisnostjo od tujih sil. Vsaka nova pridobitev naše socialistične demokracije delovnim množicam iznova in vse nazorneje odkriva zavrženost starega in nedvomne prednosti novega.

Danes je v politiki nasproti Jugoslaviji treba računati z novimi dejstvi, z novim jugoslovanskim človekom, z voljo našega delovnega ljudstva, da svojo socialistično bodočnost gradi v miru, svobodi in neodvisnosti, v dobrih odnosih z vsemi, ki to njegovo voljo spoštujejo, in da pridobitve svojega boja in dela brani proti vsakomur, ki bi skušal seči po njih.

Taka je naša resničnost, plod ustvarjalnih naporov našega delovnega ljudstva. To ljudstvo danes lahko na pot, ki jo je v zadnjih desetih letih prehodilo pod Titovim vodstvom, gleda kot na pot svoje nenehne rasti, kot na izpolnjene naloge, ki jih je častno rešilo ne le glede na svojo lastno bodočnost, na bodočnost svobodnih jugoslovanskih narodov, marveč tudi v prid vsemu mednarodnemu delavskemu gibanju, v prid socializmu kot velikemu smotru vseh naprednih ljudi našega časa.